

prof. Beata Szymańska
Wydział Architektury Wnętrz
Akademia Sztuk Pięknych w Gdańsku

**Recenzja pracy doktorskiej i dorobku projektowego
mgr Anny Mokrzyckiej-Wagner
z Wydziału Form Przemysłowych
Akademii Sztuk Pięknych im. Jana Matejki
w Krakowie**

**promotor: prof. Czesława Frejlich
Wydział Form Przemysłowych
Akademia Sztuk Pięknych im. Jana Matejki w Krakowie**

Recenzję napisałam po lekturze rozprawy doktorskiej pt. „Ogród z Pamięci. Projekt miejskiej przestrzeni parkowej dla osób z demencją oraz chorobą Alzheimera w stadiach wczesnych i średnich”, po zapoznaniu się z biogramem i portfolio zawierającym dorobek twórczy doktorantki.

Praca doktorska

Praca składa się z dziesięciu rozdziałów (w tym abstrakt, bibliografia i źródła ilustracji). Z pierwszych sześciu rozdziałów (200 stron) dowiadujemy się o źródłach zainteresowania się tym tematem przez doktorantkę, podstawie opracowania pracy doktorskiej i przeprowadzonych badaniach. Fundamentem wiedzy doktorantki na temat problematyki AD jest 17-letnia rodzinna praktyka prowadzenia Małopolskiej Fundacji Pomocy Ludziom Dotkniętym Chorobą Alzheimera. Zapewne bezpośrednim i bezcennym źródłem wiedzy była sposobność wymiany myśli z mamą autorki, panią Izabellą Horbulewicz-Mokrzycką, psychiatrą ze specjalizacją w geriatricznym i założycielką pierwszej w Krakowie Poradni Zaburzeń Pamięci w Klinice Psychiatrii Dorosłych Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zdobycie grantu na prowadzenie projektu z Ministerstwa Edukacji i Nauki z programu „Nauka dla społeczeństwa” również pozwoliło na wzbogacenie wiedzy autorki o doświadczenie specjalistów różnych innych dziedzin (psychologii stosowanej, ergonomii, architektury krajobrazu, ogrodnictwa i ceramiki) oraz prowadzenie własnych badań. Ta część pracy doktorskiej jest opracowana bardzo rzetelnie i wnikliwie.

Autorka przedstawia specyfikę demencji, przytaczając dane oraz opisując trudności poznawcze, emocjonalne i społeczne osób dotkniętych tą chorobą. Przypomina również ogólne zasady projektowania środowiska dla osób z demencją opracowane przez Richarda Fleminga, Johna Zeisela i Kristy Bennet w artykule *Environmental Design Principles and Their Use in This Report*, zamieszczonym w *World Alzheimer Report 2020*. Doktorantka zwraca szczególną uwagę na włączenie społeczne osób, które na co dzień doświadczają izolacji z powodu niedostosowania przestrzeni do ich potrzeb. Problem ten staje się coraz bardziej aktualny, mając na uwadze zwiększającą się liczbę mieszkańców miast po 65. roku życia, a zjawisko to nazywane jest przez badaczy „szarym tsunami”. Umożliwienie starzenia się w

miejscu zamieszkania, które preferuje większość osób starszych, staje się wyzwaniem dla współczesnych projektantów przestrzeni miejskich. W profilowanym projektowaniu miejsc publicznych, uwzględniającym potrzeby i ograniczenia różnych grup społecznych, autorka upatruje możliwości poszukiwania właściwych, inkluzywnych rozwiązań projektowych.

W tej części pracy zaprezentowane są liczne przykłady zrealizowanych projektów parków sensorycznych, z myślą o osobach z demencją, również z ciekawym programem aktywności dla tych osób, jak np. bezpłatne zajęcia ogrodnicze. Takim miejscem jest park zaprojektowany przez Amerykańskie Towarzystwo Architektów Krajobrazu w Portland w 1999 roku, który jest otwarty dla wszystkich użytkowników, mieszkańców dzielnicy, nie tylko dla osób dotkniętych chorobą zaburzeń pamięci.

Autorka tłumaczy główne pojęcia teoretyczne określające charakter krajobrazu, który leczy. Wyjaśnienie pojęć było pomocne w budowaniu założeń projektowych „Ogrodu z Pamięci”. Jednym z nich jest termin *familiarity*, który autorka tłumaczy jako poczucie znajomości i swojskości. Wywołanie poczucia znajomości, swojskości u osób z demencją w zaprojektowanej przestrzeni umożliwia zachowanie poczucia bezpieczeństwa, podstawowego warunku akceptacji przestrzeni przez te osoby. Zaprojektowany obszar powinien charakteryzować się rozległą perspektywą i posiadać miejsca osłaniające pozycję obserwującego. W ten sposób będzie spełniał instynktowne i atawistyczne potrzeby człowieka, przynależnego do innych istot żywych, których zachowania i potrzeby w tym zakresie są podobne.

Oprócz akceptacji przestrzeni dzięki poczuciu bezpieczeństwa należy spełnić inny ważny warunek, którym jest wywołanie u odbiorcy fascynacji. Chęć powrotu czy wędrowania po zaprojektowanym obszarze będzie oznaką akceptacji. Aby zaspokoić potrzebę bezpieczeństwa i fascynacji, autorka w swoich założeniach projektowych powołuje się na cztery czynniki zapisane w badaniach Racheli i Stevena Kaplanów. Są nimi: 1) tworzenie konsekwentnej, uporządkowanej i zorganizowanej przestrzeni; 2) zapewnienie złożoność elementów angażujących doznania sensoryczne; 3) zachowanie czytelność umożliwiającej zapamiętanie przynajmniej jednego charakterystycznego elementu; 4) poszukiwanie pretekstu do tworzenia zagadek motywujących do odkrywania przestrzeni.

Innym ważnym elementem budującym ogrody i parki terapeutyczne dla osób z demencją jest zastosowanie „triggerów”, tzw. wyzwalaczy pamięci, które mogą stać się czynnikiem sprawczym w przywracaniu pamięci. Mogą nimi być: przedmioty, zestawienia materiałowe i kolorystyczne, zapachy, dźwięki i rośliny.

Doktorantka skupiła się szczególnie na wyzwalaczach pamięci wspomnieniowych. Przeprowadziła badania satysfakcji i preferencji krajobrazowych, poddając ocenie przez osoby z demencją 10 zestawów krajobrazowych. Badania zostały podsumowane wnioskami, które stały się podstawą do budowania założeń projektowych. Do tej części pracy mam małą uwagę, dotyczącą czytelności i objętości pracy. Wnioski chyba powinny być umieszczone bezpośrednio po każdym zaprezentowanym zestawie, co pozwoliłoby skrócić pracę o kilkanaście stron i uniknąć powtarzania tych samych obrazów porównawczych.

Kolejne dwa rozdziały (120 stron) dotyczą opisu projektu i aneksu. Celem projektu, jak pisze autorka, jest „opracowania koncepcji zielonej przestrzeni miejskiej, przyczyniającej się do dobrostanu osób z zaburzeniami poznawczymi i otępieniami, ich opiekunów, a także wzmocni poczucie godności chorych, zwiększy ich autonomię i zapewni korzyści społeczne”. Na szczególną uwagę zasługuje oprawa graficzna opracowania, jak również ilustracje „Ogrodu z Pamięci”, wykonane autorską techniką kolażu, w duchu ilustracji książkowych z lat 60., 70. i 80., co podkreśla w opisie doktorantka. Zadbana ona również o umieszczenie na ilustracjach postaci w charakterystycznych strojach i fryzurach z lat 1960–1980, tak aby osoby biorące udział w badaniach mogły wspomnieć swoje własne lata młodości. Opracowanie graficzne pracy ujawnia duże doświadczenie projektowe, graficzne pani Anny Mokrzyckiej-Wagner, czego dowodem są liczne realizacje layoutów książek, albumów, katalogów, ilustracji, w tym projekt obwoluty płyty i materiałów graficznych towarzyszących trasie koncertowej, które zostały zaprezentowane w portfolio.

Poszczególne kadry ogrodu mają przyporządkowaną nazwę miesiąca oraz krótki, spójny z ilustracją tekst, który jest wypowiedzią osób biorących udział w badaniu, co tworzy poetycki, nostalgiczny charakter prezentacji i ma wpływ na całościowy odbiór projektu. Szata graficzna opracowania pracy oraz poszczególne jej ilustracje mówią o szczególnej wrażliwości autorki, polegającej na powściągliwości w poszukiwaniu rozwiązań i monochromatycznym wycuciu koloru, który jest szczególnie cenny w projektowaniu architektonicznym. Sposób prezentacji i liczne kadry z perspektywy „leżącego ptaka” tworzą klimat nieco bajkowy, idylliczny. Zapewne duże doświadczenie związane z projektowaniem wystaw czasowych i stałych, o czym możemy dowiedzieć się z portfolio, ukształtowało myślenie pani Anny Mokrzyckiej-Wagner o architekturze jako przestrzeni raczej scenograficznej. Doktorantka jest absolwentką Wydziału Form Przemysłowych ASP w Krakowie, a pracę magisterską wykonała z zakresu komunikacji wizualnej. Kierunek wykształcenia, a także doświadczenie zawodowe i pozazawodowe często określają charakter i kształtują styl projektanta.

Moim zdaniem – zadaniem osoby wykształconej na kierunku architektury wnętrz i z dość dużym doświadczeniem projektowym – brakuje w opracowaniu doktorantki nieco większego skupienia na drodze dojścia do wyznaczonego terenu – przedmiotu opracowania. Chociaż opracowanie nie posiada planu sytuacyjnego sięgającego do najbliższych ulic, to ze schematu nałożonego na fotografię terenu z „lotu ptaka” w przybliżeniu możemy odczytać, że droga dojścia od ulicy do wejścia na teren jest przynajmniej połową zaprojektowanej pętli spacerowej. Jest to dość długi odcinek, który jest również drogą do pokonania przez osoby obciążone demencją. Droga ta jest swego rodzaju pępowiną łączącą „Ogród z Pamięci” z ulicą i dalej – z miastem. Być może głębsza analiza tego zagadnienia spowodowałaby ulokowanie wejścia głównego do „Ogrodu z Pamięci” nieco wyżej lub zmianę orientacji całego założenia. Zapewne takie analizy miały miejsce, ale nie zostały zamieszczone w przedstawionym opracowaniu. Chwaląc uroczy klimat zaprezentowanych w pracy doktorskiej ilustracji, jednocześnie zalecałabym przy dalszym opracowaniu projektu – jeżeli będzie miało ono miejsce – kontrolowanie kadrów z perspektywy człowieka stojącego i siedzącego, z punktów wyznaczonych do przysiadania czy podparcia. Ta szczególna dedykacja miejsca osobom

dotkniętym chorobą Alzheimera wymaga dokładnego sprawdzenia kadrów, tak aby nie tworzyć przypadkowych, niechcianych zagrożeń, osłabiających poczucie bezpieczeństwa na każdym odcinku drogi, który jest do pokonania przez chorego. Być może wystarczyłoby przedstawić trzy widoki wskazane na schemacie jako „punkty widokowe”.

Ze szczególną pieczołowitością doktorantka zaprojektowała zieleni wysoką i niską, określając dokładnie gatunki nasady kwiatów, krzewów i drzew na schematach w formie rzutów. Dobór gatunków jest ściśle związany ze wspomnieniami ankietowanych osób, na czym autorce szczególnie zależało. Nie należy jednak zapominać o zależnościach współistnienia roślin i zapewnieniu dobrego sąsiedztwa poszczególnym gatunkom, mając na uwadze ich dobry wzrost, dbając również o dobry rozwój i kondycję całego ogrodu. Zapewne jest to już wiedza na poziomie dendrologicznym, która będzie uwzględniona przy dalszym opracowaniu projektu.

Innym ważnym elementem, który należy uwzględnić w projektowaniu parków, jest pokrój, kształt, bryła poszczególnych gatunków drzew czy krzewów istniejących i nowo dosadzanych, ponieważ stanowią one o architekturze parku. Roślinność – z jej walorami również czysto rzeźbiarskimi – staje się głównym budulcem przestrzeni ogrodu. Poszczególne pokroje drzew podzielone są ze względu na kształt na stożkowate, kolumnowe, okrągławe czy parasolowate. Poszczególnym grupom przyporządkowane są gatunki. Dlatego możliwość odczytu, przynajmniej z przekroju, charakterystycznych sylwetek poszczególnych gatunków drzew wydaje się konieczna. Stan istniejącego drzewostanu opisany jest przez autorkę dość ogólnikowo: „Rośliny na projektowanym terenie to pospolite w Polsce drzewa i krzewy...”; i dalej: „Zieleń na projektowanym obszarze jest pozostałością po ogródkach działkowych, funkcjonujących na tym terenie do końca lat 80.”. Niestety z rysunków przekrojowych nie jestem w stanie odczytać gatunków drzew istniejących i nowo nasadzonych, a szkoda.

Autorka zadbała o wizerunek ogrodu o każdej porze roku, zamieszczając schematy określające okresy kwitnienia zieleni projektowanej w poszczególnych miesiącach. Pisze ona: „Wielosezonowość ma również wymiar symboliczny. Następujące po sobie pory roku, zmiany widoczne w przyrodzie są związane z cyklem życia człowieka, uświadamiają mu konieczność własnej zmiany, dają poczucie, że pełny rozkwit i bujność są tylko krótkim okresem w cyklu życia”. Symboliczny wymiar propozycji projektowej, moim zdaniem, jest najważniejszy, a przebywanie, obserwowanie i doświadczanie sensoryczne przyrody przez przyszłych użytkowników skutecznym, kojącym lekiem na dolegliwość, jaką stanowi starość.

W opracowaniu zabrakło wskazania drzew do wycinki, co usiłowałam odczytać w projekcie zagospodarowania terenu w Aneksie pracy doktorskiej. Z zamieszczonego rysunku i legendy nie wynika, które drzewa projektantka zamierza usunąć, a opis w legendzie: „projektowane drzewa i krzewy” powinien brzmieć raczej: „projektowana nasada drzew i krzewów”.

Głównym założeniem organizacji drogi przejścia przez park w zaprezentowanym projekcie jest zbudowanie ścieżki w tzw. pętli. Za pomocą łącznika duża pętla została podzielona na dwie mniejsze pętle – południową i północną. Taka organizacja ruchu umożliwiła wybór długości spaceru lub w razie potrzeby – szybkiego powrotu do punktu wyjścia.

Osobnymi, wydzielonymi strefami są: wejście główne i centrum z rajsą jabłonią, która stanowi punkt orientacyjny.

Opracowanie zawiera też projekt ławek, siedzisk, podparć, murków, palisad, podestów oraz śmietników. Razem stanowią one rodzinę tzw. małej architektury, z dokładnym wskazaniem ich rozmieszczenia i ilości. W przedstawionej rodzinie elementów stanowiących wyposażenie parku zabrakło mi oświetlenia. Autorka zakłada, że odwiedzamy to miejsce również zimą, należy więc pamiętać, że po godzinie 15 słońce już zachodzi. Podobnie jak analizujemy zmienność widoków parku w następujących po sobie porach roku, powinniśmy analizować również zmienność widoków w ciągu dnia i wieczorem, podążając za ruchem słońca i wyreżyserowanym światłem sztucznym.

Dorobek twórczy

Doktorantka posiada, jak wynika z przedstawionego portfolio, duży dorobek projektowy. W zrealizowanych projektach dominują projekty wystawiennicze oraz projekty ilustracji, layouty książek oraz obwoluty płyt. Wszystkie zaprezentowane projekty świadczą o dużej wrażliwości i kulturze projektowej doktorantki, a także o wnikliwości prowadzonych badań i znajomości podejmowanych tematów projektowych.

Konkluzja

Na szczególną uwagę zasługuje wnikliwość, determinacja oraz osobisty i rodzinny, czynny udział doktorantki w niesieniu pomocy osobom starszym, obciążonym chorobą otępienną. Wszystko to uwiarygadnia poprawność przeprowadzonych badań, znajomość problemu nie tylko teoretyczną, ale również praktyczną, a propozycję projektową pozwala uznać za słuszną.

W mojej ocenie symboliczny wymiar propozycji projektowej wydaje się najważniejszy. Obserwowanie i doświadczanie sensoryczne przyrody przez przyszłych użytkowników obciążonych chorobą Alzheimera jest nie tylko skutecznym, kojącym lekiem na starość, ale wzmacnia również poczucie godności chorych, zwiększa ich autonomię i umożliwia starzenie się w miejscu zamieszkania. Praca badawcza i projektowa zaprezentowana przez doktorantkę daje nadzieję na osiągnięcie korzyści społecznych w przypadku realizacji projektu „Park z Pamięci”. Problem starzenia się społeczeństwa dużych miast będzie narastał, więc projektanci architektury i wzornictwa przemysłowego muszą mieć na uwadze zwiększającą się liczbę mieszkańców po 65. roku życia i szukać rozwiązań projektowych dla nasilającego się zjawiska „szarego tsunami”. Praca doktorantki jest udaną próbą odpowiedzi na to wyzwanie.

Zatem mimo małych uchybień w przedstawionej próbie projektowej uważam, że zarówno przedstawiony materiał merytoryczny, badawczy, jak i zaprezentowany dorobek twórczy pani Anny Mokrzyckiej-Wagner odpowiada wymogom określonym w art. 13 ust. 1 ustawy z dnia 14.03.2003 roku, i tym samym popieram wniosek Rady ds. Stopni Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie o nadanie pani Annie Mokrzyckiej-Wagner stopnia doktora w dziedzinie sztuki, dyscyplinie: sztuki plastyczne i konserwacja dzieł sztuki.

Gdańsk 15.09.2023

prof. Beata Szymańska

